

УДК 811.161.2'373

ФОЛЬКЛОРНА ОСНОВА СКЛАДЕНИХ НАЙМЕНУВАНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ

Кирилюк О. В.

У статті проаналізовано особливості використання фольклорних складених найменувань, які служать основою для творення авторських лексичних номінацій. На прикладі сучасної української поезії продемонстровано ефективність проведення експертизи фольклорних текстів з метою формування і фільтрації словника авторських складених найменувань в українській поезії ХХ ст.

Ключові слова: авторський лексичний новотвір, складене найменування, українська поезія ХХ ст., Василь Стус, Максим Рильський, Павло Тичина, фольклоризм.

В статье проанализированы особенности употребления фольклорных сложно-составных наименований, служащих основой для образования авторских лексических номинаций. На примере современной украинской поэзии продемонстрировано эффективность проведения экспертизы фольклорных текстов с целью формирования и фильтрации словаря авторских сложно-составных наименований в украинской поэзии ХХ в.

Ключевые слова: авторское лексическое новообразование, сложно-составное наименование, украинская поэзия ХХ в., Василь Стус, Максим Рильский, Павло Тичина, фольклоризм.

The article analyzes the peculiarities of the use of folklore compound names serving as the basis of author's lexical newterms. Drawing on modern Ukrainian poetry shows the efficiency of examining folklore texts aimed at forming and filtrating the author's compound names in Ukrainian poetry of 20th century.

Key words: author's lexical newterms, compound name, Ukrainian poetry of 20th century, Vasyl Stus, Maksym Rulskij, Pavlo Tychyna, folklorism.

Формування реєстрів авторських лексичних новотворів – складний процес, який передбачає багаторівневий аналіз одиниць індивідуально-авторської номінації. Для ідентифікації авторського okazіонального дослідники пропонують застосовувати такі критерії: словотвірний (“незвичність новотвору, зумовлена порушенням законів узуального словотвору”), експресивно-стилістичний (“здатність слова бути виразовим засобом і створювати необхідний стилістичний ефект”), функціональний (створення слова з метою заповнення “лакун” у лексичній системі), критерій контекстуальної (ситуативної) прикріпленості), лексикографічний (відсутність фіксації слова в лексикографічних виданнях) [2, с. 74–77].

На початкових етапах формування реєстрів словників авторських лексичних новотворів укладачі найчастіше застосовують останній критерій, хоча він і не є достатньо надійним, про що свідчать, зокрема, результати напрацювань членів неографічних лабораторій Рівненщини. Наприклад, у процесі формування реєстру авторських лексичних новотворів (далі – АЛН) Павла Тичини спочатку як новотвір було зафіксовано номінацію *зелен-розмай* (*Зелен-розмай*, прикм., ... і прислів'я й приповідки / про *зелен-розмай* гаї... (ПТЗ:77 # 1958), однак згодом з'ясувалося, що слово функціонує в народній пісні “Гаю, гаю, зелений розмаю” (“*Гаю, гаю, зелен розмаю, / Любив дівчину, сам добре знаю*”), і тому не може кваліфікуватися як авторський новотвір. Також у словнику спочатку наводилася така стаття: *Річка-бережок*, ім., ж. р., ... *Леонтовича зустрінем / над річкою-бережком* (ПТ2:132 # 1940), але після перевірки за збірником українських пісень, виявилось, що воно уже функціонує там, зокрема у пісні “Над річкою, бережечком”: *Над річкою, бережечком / Ішов чумак з батіжком, / Гей-гей, з Дону додому* [12].

Фольклорні тексти – це скарбниця народної мудрості, бездонне джерело сюжетів, образів, художніх засобів для митців слова. Без сумніву, фольклор є основою

виникнення художнього стилю літературної мови, про що зауважують у наукових розвідках І. Білодід, А. Коваль, С. Єрмоленко, Л. Мацько та інші.

Н. Данилюк пропонує мати на увазі кілька ключових моментів, аналізуючи взаємодію фольклору та літературної мови. Це такі: “значення народнопоетичної творчості для започаткування авторської літератури в найдавніші часи; використання уснопісенних засобів у середні віки як вияв народності у творах письменників; вплив фольклору /.../ на формування літературної мови; звертання сучасних авторів до народнопісенних одиниць – показника національної ментальності та засобу стилізації” [5, с. 67]. Отже, зв'язок між уснопісенним словом та творчістю автора простежується на всіх етапах становлення літературної мови.

Однією з найвиразніших ознак поетичного мовлення є вживання складених найменувань, які детальніше та конкретніше характеризують денотат. Юкстапозити – це своєрідний спосіб конденсації думки та лаконічності мовлення [3, с. 1].

Потреба укладання словника фольклоризмів-юкстапозитів – “маркерів фольклорного мовлення” [5, с. 172] – назріла у зв'язку з тим, що деякі із складених найменувань потрапляють до реєстрів словників АЛН і кваліфікуються як індивідуально-авторські одиниці, тоді як насправді вони функціонують у народнопоетичних текстах і не є власне авторськими номінаціями.

На прикладі порівняння словників АЛН Павла Тичини [7, с. 182–264], Максима Рильського [4, с. 158–176], Василя Стуса [10, с. 328–426] та словника фольклоризмів-юкстапозитів визначимо ті слова, які потрібно вилучити з реєстрів уже опублікованих словників неологічної лексики.

Авторка пропонованої статті здійснила спробу сформуванню реєстру фольклоризмів-юкстапозитів (понад 2500 одиниць). Джерельною базою слугувало 100 збірок усної народної творчості (казки, легенди, перекази, пісні та ін.), із-поміж яких – видання серії “Українські пісні в записах письменників” (Київ, 1970-ті рр.). Опрацювання цих джерел допоможе фіксувати юкстапозити в тих народнопоетичних текстах, які збирав сам письменник, неологічна лексика якого є об'єктом лексикографічного опису.

Павло Тичина створював АЛН різними способами, однак, “крім кореневих, безафікських неологізмів другим улюбленим їх видом для Павла Тичини є різного типу складні слова. Складні слова – давній поетичний засіб, кожний поет використовує його по-своєму” [8, с. 1]. М. Пилинський та Г. Колесник зауважують, що “три головних напрями мовностилістичних шукань простежуються в творах Тичини: поетичної символіки, стилізації під фольклор і публіцистичності” [8, с. 1]. Поет був надзвичайно близьким у своїх творах до народнопоетичної стихії.

У статті “Квітни, мово наша рідна...” П. Тичина зазначає: “Народ наш – найталановитіший мовотворець і піснетворець. Ми ж, його співці і піснярі, чуйно прислухаємося до свого народу, до чудесної мови /.../ та вловивши якась щонайвлучніше слово, швиденько, як найбільшу нашу радість, як справжнє художнє відкриття, дбайливо встановлюємо та приладжуємо у свій твір” [11, с. 22].

Узявши за основу укладений реєстр фольклоризмів, проведено повторну експертизу реєстру АЛН Павла Тичини, у результаті якої було вилучено частину слів, зафіксованих у народних піснях: *брат-побратим: Ой орле-брате, орел-брате, / Ой брате, брате-побратиме...* (УНП1: 155); *вино-зелено: На одному – гірка горілка, на другому – вино-зелено. / А на третьому – медок-солодок* (ДЦКЗ: 131); *вітер-вітерочок: – Повій, вітре-вітерочку, / З глибокого яру...* (ТВ: 411); *козак-нетяга: ... Що я – козак-нетяга, / В мене овець ватага...* (СПП: 278); *путь-дорога: Отак Свирид нахвалявся, / В путь-дорогу споряджався...* (НАТ: 45) та інші.

Окрім того, в поетичних текстах Павла Тичини зафіксовано групу складених номінацій, компоненти яких поєднані сурядним зв'язком, однак порядок розташування компонентів юкстапозитів інший, аніж у народнопоетичних текстах: *голубка-голуб* у Павла Тичини, а в народній пісні – *голуб-голубка: Взяли теє вино докупочки злили, / Як голуб-голубка, головки схилили* (БРПС: 269); *гора-висота – висота-гора: А сокіл /.../ на високу висоту-гору підношав...* (ГЕУН: 22); *розум-ум – ум-розум: ... я [батько. – О. К.] вже не в силі його [Климку. – О. К.] вчити уму-розуму* (УНК2: 252) та ін. Можна зробити припущення, що поетові були відомі наведені вище народнопісенні найменування, формальна ж модифікація їх нерідко була спричинена версифікаційними потребами, як-от: *Гора-висота, ім., ж. р., <наголошення*

П. Тичини>, ... За горою-висотою – / далина... (ПТЗ: 398 # 1950–1967); Рóзум-ум, ім., ч. р., *Ей ви, чорні світу сили, / чи ви в розумі-умі?* (ПТЗ: 138 # 1960).

За аналогією до фольклорних складених найменувань, на нашу думку, утворено такі слова: *легінь-сокіл*, оскільки в народних текстах зафіксовано *син-сокіл* (УНПБ: 227), *Степан-сокіл* (ПЗУ: 143), *Федір-сокіл* (КВ: 46: 405), *хлопець-сокіл* (УНДІП: 380), *брат-сокіл* (УНБ: 50) та ін.; *мамочка-ненька* – у фольклорі *мамка-ненька* (БРПС: 54), *матінка-ненька* (БРПС: 353), *ненька-матінка* (БРПС: 314), *ненька-матуся* (НПЮФ: 100); пташка-щебетушечка – пташечка-щебеташечка (УФХ: 87), (УНПТ: 49). Такі слова утворено “за рахунок структурно-семантичної трансформації традиційних народнопоетичних конструкцій” на основі типових граматичних моделей чи асоціативних зв'язків [6, с. 89].

Значна кількість народнопоетичних юкстапозитів не випадкова, оскільки Павло Тичина сам збирав твори усної народної творчості, записував їх від своєї матері. Йому нерідко приписували авторство того чи того слова, однак він ще за життя зазначав, що ці слова не його, а взяті з народних текстів. Поет зауважував, що “усна мова українського народу в своєму найширшому вжитку позбавлена отого горезвісного примітивізму, вона стала багатогранно багатою і культурною” [11, с. 23].

Активним словотворцем ХХ ст. був і Максим Рильський, який неодноразово відзначав величезну естетичну й виховну роль народного слова. Зокрема, в статті “Краса і велич народного слова” письменник зауважував: “Годі вже говорити про музичне багатство української народної поезії, про такі її засоби художнього змалювання, як паралелізм, глибокі й творчі порівняння, яскраві епітети, дзвінки рими і чіткий ритм, добірні слова живої народної мови” [Цит. за: 1, с. 81]. Ще в одній статті автор пише про коренеслівну (*біжить-підбігає, живе-проживає, клеє-проклінає* та ін.) та синонімічну (*знає-відає, плаче-ридає, срібло-злото* та ін.) тавтологію, що притаманна народнописанним текстам [9, с. 205]. Отже, складені народнописанні конструкції були добре відомі поетові.

Після перевірки за словником фольклоризмів-юкстапозитів із реєстру АЛН М. Рильського потрібно вилучити деякі слова, зафіксовані в народнописаних текстах: *орел-сизокрил*, ім., ч. р., ... *літає орел-сизокрил*... (МР1:362 # 1924); *плакати-ридати*, дієсл., *Мати там плаче-ридає*... (МР1:52 # ~1910); *Турок-яничар*, ім., ч. р., *Гей ви, хмари, турки-яничари, / Ви не йдіть ордою на облогу, / Не лякайте косарів у лузі*... (МР1:210 # ~1925); *шШуміти-гудіти*, дієсл., *Так іноді стрільці почнуть звичайні влови, / На лиса простого пускаючи собак, – / І враз почнеться крик, шумить-гуде байрак*... (МР/ПТ:66 # 1927). Така перевірка аніскільки не применшує ролі та місця “Словника авторських лексичних новотворів М. Рильського”, а тільки сприяє фільтрації реєстру словника.

Ми спробувати промоніторити й “Словник авторських лексичних новотворів Василя Стуса” [10, с. 328–426], що, на нашу думку, сприятиме в подальших дослідженнях фільтрації реєстру словника. Наприклад, слово *ждати-пождати* зафіксовано в контексті *Ждуть-пождуть* [братчики. – О. К.], *а галера все не показується* (СМ: 173); *Ждуть-пождуть люди сонця*... (УМДЛ: 10). Пропонуємо вилучити й номінацію *світ-сонце*, оскільки вона вживається в пісенних контекстах: *Поки світа-сонця!*.. (УФХ: 584); ... *Поки світ-сонця вороги б Києва не достали!* (ІПАД: 82); *Ну, запорожці, дарую [цар. – О. К.] вам цю землю, живіть, поки світ-сонця!* (ЛВ: 34).

За аналогією до народнописаних, на наш погляд, В. Стус утворив такі слова: *бути-перебути, водити-виводити*, оскільки дієслова з префіксами *по-*, *на-*, *ви-* поширені в народнописаних творах [5, с. 153], а найбільш виразними вони стають з безафіксними формами першого компонента складеного найменування.

Отже, укладання словника фольклоризмів-юкстапозитів у подальшому значною мірою сприятиме фільтруванню реєстрів словників авторських лексичних новотворів.

Література

1. Бисикало С. К. Український фольклор : Критичні матеріали / С. К. Бисикало, Ф. М. Борщевський. – К. : Вища школа, 1978. – 288 с.
2. Вокальчук Г. М. Словотворчість українських поетів ХХ століття : монографія / Г. М. Вокальчук. – Острог : Нац. ун-т “Острозька академія”, 2008. – 536 с.

3. Вокальчук Г. М. Юкстапозити – назви осіб в українській поезії 20–30-х років ХХ століття // Актуальні проблеми сучасної філології. Наук. записки Рівненського пед. ін-ту. Філологічні студії : у 2 т. – Рівне, 1995.

Т. 2. – 1995. – С. 128–145.

4. Гаврилюк Н. В. Словник авторських лексичних новотворів Максима Рильського / Н. В. Гаврилюк // Київські неокласики: словотворчість / Н. В. Гаврилюк ; відп. ред. Г. М. Вокальчук. – Острого : Видавництво НаУ “Острозька академія”, 2009. – С. 158–176. – (Лексикографічна серія “Українська індивідуально-авторська неографія” ; вип. 2).

5. Данилюк Н. Поетичне слово в українській народній пісні : монографія / Ніна Данилюк. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 512 с.

6. Данилюк Н. Фольклор як функціонально-стильовий різновид сучасної української мови / Н. Данилюк // Українська мова. – 2008. – № 1. – С. 87–94.

7. Кирилюк О. В. Словник авторських лексичних новотворів Павла Тичини / О. В. Кирилюк // Мовотворчість Павла Тичини у дзеркалі третього тисячоліття : збірник наукових праць ; відп. ред. Г. М. Вокальчук. – Острого : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2011. – С. 182–264. – (Лексикографічна серія “Українська індивідуально-авторська неографія” ; вип. 5).

8. Пилинський М. М. Олюдене слово поета [Електронний ресурс] / М. М. Пилинський, Г. М. Колесник. – Режим доступу:

www.kulturamovy.org.ua/KMpdfsMagazine12-3.pdf. – Назва з екрана.

9. Рильський М. Героїчний епос українського народу / М. Рильський // С. К. Бисикало, Ф. М. Борщевський. Український фольклор : критичні матеріали. – К. : Вища школа, 1978. – С. 203–213.

10. Тимочко О. Б. Словник авторських лексичних новотворів Василя Стуса / О. Б. Тимочко // Словотворчість шістдесятників. Василь Стус. Ігор Калинець. Іван Світличний. Григорій Чубай : збірник наукових праць ; відп. ред. Г. М. Вокальчук. – Острого : Вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2011. – С. 328–426. – (Лексикографічна серія “Українська індивідуально-авторська неографія” ; вип. 4).

11. Тичина П. Квітни, мово наша рідна / П. Тичина. – К., 1971. – С. 18–27.

12. Українські пісні з нотами. Зібрав А. Конощенко. Перша сотня, вип. 2; Друга сотня; Третя сотня. – Одеса, 1909. – С. 117 (Єлисаветградський пов.).